

Παράλληλες διαδρομές διαφορετικές ταχύτητες

Η γένεση του ελληνικού
και τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

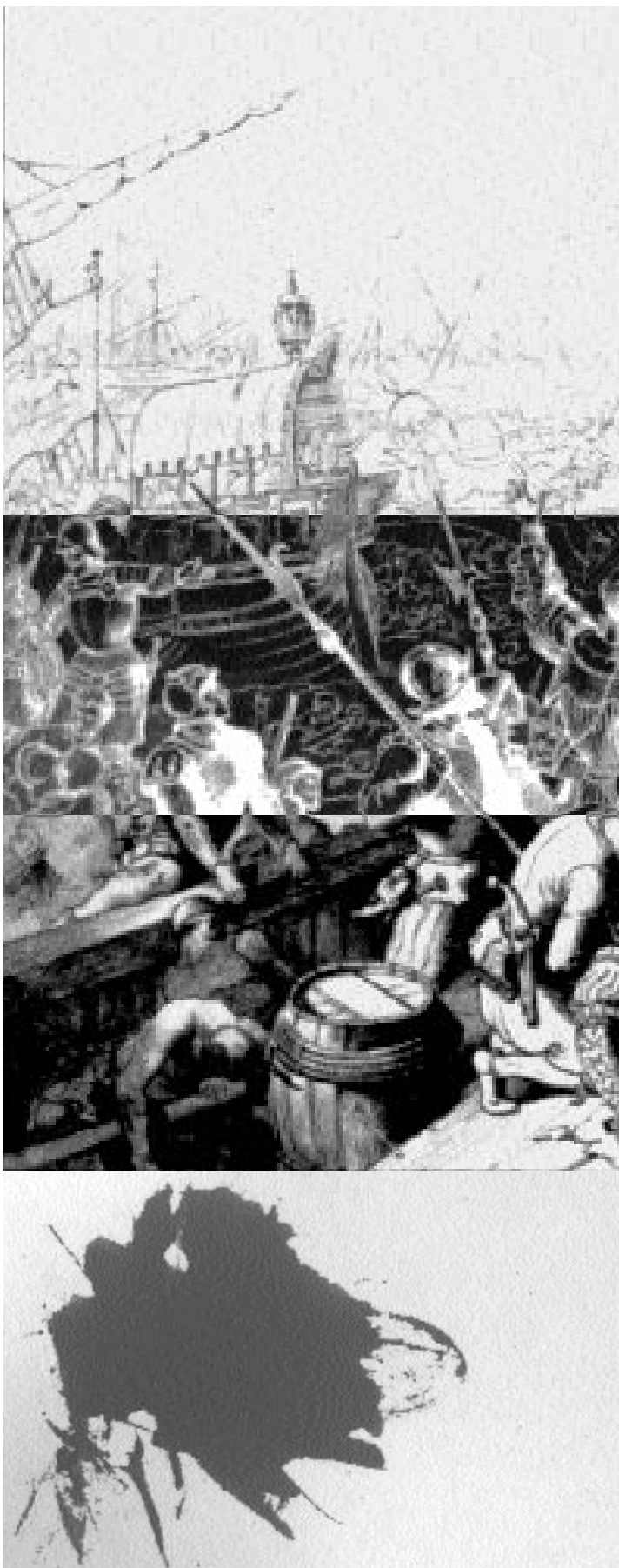
ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΗΨΗ της οχυρής πόλης της Λευκωσίας, το 1571, έκλεισε μία μακρά περίοδος φραγκικής και ενετικής κατοχής και η Κύπρος πέρασε κάτω από οθωμανική κυριαρχία. Η εξέταση των νέων κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων που επέβαλαν οι νέοι κυρίαρχοι στο νησί εξοβελίζοντας τις προϋπάρχουσες, φεουδαλικού τύπου δομές, αποτελεί προϋπόθεση για την κατανόηση της εμφάνισης και της ανάπτυξης των εθνικιστικών ιδεών στην Κύπρο. Οι Οθωμανοί είχαν εντάξει τους υπηκόους της Αυτοκρατορίας σε αυτοδιοικούμενες θρησκευτικές κοινότητες [*Millet*], υπό την καθοδήγηση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Το συγκεκριμένο σύστημα επέτρεπε ένα σχετικά υψηλό βαθμό θρησκευτικής και πολιτισμικής ελευθερίας και παράλληλα ανεχόταν την παρουσία και τη διάκριση των εθνοτήτων. Η σύμβαση αυτή ολοκληρωνόταν με την εκ μέρους των υπηκόων υποχρεωτική ενσωμάτωσή τους σε ένα κοινό πολιτικό, διοικητικό και δημοσιονομικό σύστημα, δηλαδή με την εκ μέρους των υπηκόων αποδοχή της «*Οθωμανοποίησης*» τους¹.

Το πρωταρχικό στοιχείο συνοχής, αλλά και διάκρισης, των *Millet's* ήταν το Θρήσκευμα, ενώ το εθνικό στοιχείο περιοριζόταν σε δευτερεύοντα ρόλο με ασήμαντη επιρροή, και υιοθετήθηκε από το οθωμανικό κράτος για την επίτευξη μιας κοινοτικής [*Communal*] συνοχής και της εύρυθμης διοικητικής λειτουργίας².

Αυτό το γενικό πλαίσιο κοινωνικής και διοικητικής πολιτικής και πρακτικής επιβλήθηκε και στην Κύπρο ταυτόχρονα με την εμπέδωση της οθωμανικής κυριαρχίας. Το νησί που στη διάρκεια της μακράς του ιστορίας εποίκιστηκε από πολυάριθμες εθνικές, φυλετικές και θρησκευτικές ομάδες, διαιρέθηκε σε δύο *Millet*: το μουσουλμανικό και το χριστιανικό/ορθόδοξο [*Rum Millet*]³. Η παραδοσιακά δομημένη οθωμανική κυπριακή κοινωνία είχε τις βάσεις της στην οικογένεια και το χωριό. Έξω από τα όρια αυτά τα σημεία ταυτότητας και συγγένειας γίνονταν αντιληπτά αποκλειστικά με θρησκευτικούς όρους⁴. Αυτό διαπιστώνεται εύκολα στα κείμενα της εποχής αλλά και στις πολυάριθμες επίσημες και ανεπίσημες απογραφές της περιόδου που διέκριναν τον πληθυσμό από το θρήσκευμα δίχως την παραμικρή μνεία εθνικών όρων διαίρεσης⁵. Οι δύο κοινότητες στην πορεία της μακράς τους συνύπαρξης διέτρεξαν στάδια ειρήνης και συγκρούσεων⁶: αυτές, όμως, ουδέποτε είχαν ως στόχο την ανατροπή του οθωμανικού πλαισίου νομιμότητας ή την αμφισβήτησή του, με την πρόσληψη εθνικών χαρακτηριστικών, αλλά την επανένταξή τους σε αυτό με καλύτερους όρους.

Η απουσία ταξικής ομοιογένειας στο εσωτερικό των κοινοτήτων και η ανεξαρτήτως θρησκευόμετος πολιτική διαίρεση του πληθυσμού δημιούργησαν προστριβές, διαφορές και εντάσεις που αντανakλούσαν περισσότερο στην τάξη παρά στο θρήσκευμα⁷. Η περίπου ισοδύναμη, αναλογικά, παρουσία μουσουλμάνων και χριστιανών στο συντριπτικά πλειοψηφούν αγροτικό στρώμα αλλά και τις ανώτερες κοινωνικές κατηγορίες [διοικητικά στελέχη, ενοικιαστές φόρων, γαιοκτήμονες] είχε ως συνέπεια την προτεραιότητα στην υποστήριξη ή διεκδίκηση κοινών ταξικών συμφερόντων που αποτέλεσαν την κύρια αιτία των περισσότερων συγκρούσεων κι εξεγέρσεων που έλαβαν χώρα στο νησί κατά τη συγκεκριμένη περίοδο⁸.

Το σύστημα των *Millet's* λειτούργησε δίχως ιδιαίτερα προβλήματα μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, όταν οι θρησκευτικές διαφορές των λαών της Αυτοκρατορίας άρχισαν να προσλαμβάνουν εθνι-

κό χαρακτήρα και δυναμική και να χρησιμοποιούνται για την υποστήριξη και προώθηση κινήματων με ανάλογο προσανατολισμό. Μέλη της ελληνόφωνης Ελίτ του ορθόδοξου *Millet* του οθωμανικού κράτους, αφού εκμεταλλεύτηκαν με υποδειγματικό τρόπο τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στη διάρκεια της αμέσως προηγούμενης περιόδου, απόκτησαν σημαντική οικονομική επιφάνεια δια της οποίας κατέστησαν το ισχυρότερο κομμάτι της οθωμανικής εμπορομεσιτικής τάξης. Η επιφανής αυτή κοινωνική κατηγορία, αν και οικονομικά εύρωστη, στερείτο ανάλογης πολιτικής ισχύος και περιθωρίων⁹. Πρόβαλε, λοιπόν, τις γλωσσικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των ομοδόξων της με στόχο τη δημιουργία και ανάπτυξη όρων εθνικού κινήματος και περαιτέρω τη συγκρότηση εθνικού κράτους¹⁰. Προς την κατεύθυνση αυτή βασικό ρόλο στην προβολή της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας διαδραμάτισε το πνευματικό κίνημα του «*Νεοελληνικού Διαφωτισμού*»¹¹.

Η εθνική επανάσταση των Ελλήνων, το 1821, ιδεολογικό τέκνο του, εν πολλοίς, βασισμένου στο ευρωπαϊκό αρχέτυπο εθνικισμού των «*Πανελλήνων*», πέτυχε τελικά την απελευθέρωση μικρού μόνο μέρους των εδαφών του ιστορικού ελληνικού χώρου. Τις εκκρεμότητες, λοιπόν, που άφησε η «*Ημιτελής Επανάσταση*» ανέλαβε να τακτοποιήσει ο ελληνικός εθνικισμός, έχοντας τη συνδρομή μιας πανίσχυρης και θελκτικής ιδεολογίας, δίχως σαφή εδαφικά όρια, της «*Μεγάλης Ιδέας*», της ανασυγκρότησης δηλαδή μιας νέας Βυζαντινής [= ελληνοχριστιανικής] Αυτοκρατορίας από την Ανατολία μέχρι την Κέρκυρα και από την Κύπρο έως τα βόρεια σύνορα της γεωγραφικής Μακεδονίας¹².

Στην Κύπρο η ελληνική εθνική ιδέα έκανε για πρώτη φορά αισθητή την παρουσία της, σε χαμηλούς τόνους, διαπερνώντας τη θωράκιση του συστήματος των *Millet's*, το 1821, όταν ο χριστιανικός πληθυσμός του νησιού επιχείρησε να συνδράμει την εθνική επανάσταση των ομογενών του στις ηπειρωτικές ελληνικές επαρχίες. Η ταχεία και βίαιη καταστολή της επαναστατικής κίνησης στην Κύπρο, πριν καν εκδηλωθεί, και το κλίμα τρομοκρατίας που ακολούθησε¹³, δεν μπόρεσαν να κλείσουν το πρώτο ρήγμα. Επιπλέον, η παρουσία του μικρού ελληνικού κράτους στις νότιες υπώρειες της Βαλκανικής, από το 1828, διευκόλυνε τη δημιουργία ενός προγεφυρώματος για τη διάχυση των ελληνικών εθνικιστικών ιδεών¹⁴.

Πώς διαγράφονταν, λοιπόν, οι προοπτικές του νησιού στα τέλη του 19ου αιώνα, αν δεν περνούσε κάτω από αγγλική κυριαρχία και με δεδομένα τα περιθώρια της «μεγαλοϊδεατικής» εξωτερικής πολιτικής του αδύναμου ελληνικού κράτους, στις προοπτικές της οποίας η Κύπρος δεν αποτελούσε προτεραιότητα; Το πιθανότερο είναι ότι θα εξακολουθούσε, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα να αποτελεί οθωμανικό έδαφος. Και περαιτέρω, αν με την εξόρμηση των «*Βαλκανικών Πολέμων*» και τη μικρασιατική εκστρατεία, η Κύπρος εντασσόταν στους άμεσους ελληνικούς εθνικιστικούς στόχους, θα συμμετείχε στην ίδια οδυνηρή περιπέτεια με τις ίδιες ή και βαρύτερες συνέπειες: τη βίαια απομάκρυνση των ελληνικής συνείδησης κατοίκων του νησιού, όσων θα διασώζονταν, και τη μεταφορά τους –όπως συνέβη με τους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας και του Πόντου– σε περιοχές του ελληνικού κράτους. Με αποτέλεσμα να είχε ενταχθεί και η Κύπρος από τις αρχές του αιώνα στην κατηγορία των «*χαμένων πατρίδων*».

Αντ' αυτού προέκυψε η «*Αγγλοκρατία*» Και δι' αυτής η Κύπρος ουσιαστικά αποσπάσθηκε από την εξουσία μίας δεσποτικής, αναχρονιστικής αυτοκρατορίας και εντάχθηκε στη διοικητική ομπρέλα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, του πλέον σύγχρονου, φιλελεύθερου, πλούσιου και ισχυρού κράτους της εποχής. Οι προσδοκίες, λοιπόν, και οι προσανατολισμοί των Ελληνοκυπρίων για προσάρτηση του νησιού με το εθνικό τους κέντρο, κατέστησαν το κυρίαρχο πολιτικό ζήτημα σε όλη την αποικιακή περίοδο¹⁵.

Οι νέοι κυρίαρχοι εκτοπίζοντας την έως τότε οθωμανική νομιμότητα διενέκλυναν ακόμη περισσότερο τις αντικειμενικές συνθήκες ανάπτυξης των ελληνικών εθνικιστικών ιδεών. Ο Εθνικός διαχωρισμός που προκρίθηκε σε όλες τις πτυχές της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής είχε ως συνέπεια τη σταδιακή κατάρρευση των θρησκευτικών κοινοτήτων και την παράλληλη ανάδειξη όλων εκείνων των στοιχείων που υπονόμευσαν την παραδοσιακή κοινοτική συνοχή. Με αποτέλεσμα, οι νέοι πολιτικοί θεσμοί που επιβλήθηκαν να ανοίξουν το δρόμο για τη δημιουργία πολιτικής ζωής με εθνικιστικούς όρους¹⁶.

Κύριοι φορείς των εθνικιστικών ιδεών στην Κύπρο υπήρξαν η Ορθόδοξη Εκκλησία, η ισχυρή οικονομικά και κοινωνικά εμπορομεσιτική τάξη των πόλεων και οι εξ αυτής, κυρίως, προερχόμενες ομάδες επιστημόνων και διανοουμένων. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, προικοδοτημένη από το οθωμανικό καθεστώς με σειρά εξαιρετικών προνομίων, αντιμετώπισε ως μειζονα κίνδυνο τη νέα διοίκηση η οποία αρνήθηκε να της επανακατοχυρώσει τον επίσημο πολιτικό της ρόλο, στερώντας της επιπλέον τα οικονομικά προνόμια καθώς και την κρατική συνδρομή στην είσπραξη εκκλησιαστικών φόρων από το χριστιανικό της ποίμνιο¹⁷. Για τους λόγους αυτούς, αφού ξεπέρασε ταχύτατα την αμηχανία που της προκάλεσε η επιβολή του νέου καθεστώτος, ανέλαβε ηγετικό ρόλο στον αγώνα για Ένωση, υποστηρίζοντας τη διάδοση εθνικιστικών ιδεών.

Στην ίδια διαδρομή κινήθηκε και η αστική-εμπορομεσιτική ελίτ για συναφείς λόγους. Η τάξη αυτή ενώ επιζητούσε με δραστήριο τρόπο πολιτική φιλελευθεροποίηση, αρνιόταν να συνδράμει σε οποιαδήποτε κοινωνική μεταρρύθμιση που θα αποδυνάμωνε την εκ μέρους της δυνατότητα χειραγώγησης των αγροτικών στρωμάτων. Έτσι υιοθετώντας το σύνθημα της Ένωσης επιδίωκε τη διεύρυνση της πολιτικής της ισχύος, την αποφασιστικότερη συμμετοχή της στα πολιτικά όργανα και την εξασφάλιση της οικονομικής της ευμάρειας. Από την άλλη, δια της διοχέτευσης των εθνικιστικών ιδεών στις αγροτικές μάζες, τις αποπροσανατόλιζε από αγώνες κοινωνικού περιεχομένου. Η νέα κατάσταση δεν επέφερε την παραμικρή αλλαγή στην πυραμίδα της πολιτικής και κοινωνικής ιεραρχίας στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Οι παραδοσιακές άρχουσες τάξεις αγωνίστηκαν σθεναρά για τη διατήρηση των παλαιών κοινωνικών σχέσεων της οθωμανικής περιόδου, εφόσον εξ αυτών εκπορεύονταν τα παντός είδους προνόμιά τους. Το εθνικιστικό [και στη συνέχεια αντιαποικιακό] κίνημα στην Κύπρο δεν φάνηκε ποτέ να συγκεντρώνει όλα εκείνα τα προοδευτικά στοιχεία που εμφάνιζαν τα αντίστοιχα κινήματα και καθοδηγήθηκε πάντοτε από ομάδες με συντηρητικά πρότυπα και συμφέροντα. Για το λόγο αυτό η ανάπτυξη του κινήματος δεν συνοδεύτηκε με ανάλογη βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών της συντριπτικής πλειοψηφίας του λαού. Τα αγροτικά στρώματα του νησιού, που αντιπροσώπευαν περίπου το 70% του πληθυσμιακού συνόλου, εξακολούθησαν να διαβιώνουν κάτω από άθλιες συνθήκες πολιτικά δέσμια και οικονομικά υποχείρια σε πολιτευτές και τοκογλύφους. «Ταλανίζονταν οι άνθρωποι του μόχθου μέσα στην καταλήστευση και στην εξαθλίωση που συνεχώς γινόταν και πιο τραγική κάτω από τον διπλό ζυγό, τον αποικοκρατικό και τον ντόπιο εμποροτοκογλυφικό [...] και όταν η θολή σκέψη κατόρθωνε να διαπεράσει το μακρύ σκοτάδι της μακραίωνης θρησκοληψίας και μοιρολατρίας αναζητώντας συμπαράσταση για μια ζωή ανθρώπινη δεν ανακάλυπτε νέους αρχηγούς. Αρχηγοί ήταν η ίδια η γενιά των καλογήρων που νέμονταν χάρι στα αφιερώματα τα κτήματα των πατεράδων τους. Και δίπλα σ' αυτούς οι άλλοι, της ομογάλακτης γενιάς, οι πιο κραυγαλέοι ενωτοκράτες πολιτευτές, που τα πλούτη τους ήταν ζυμωμένα με το αίμα των τόκων του άνομου εμπορίου, της συγκομιδής και της εκποίησης της γης των καλλιεργητών. Ήταν αυτοί οι ίδιοι που στη διάρκεια των εκλογικών συναθροίσεων, κορδωτοί απάνω σε μια καρέκλα ξελαρυνγιάζονταν με το “προτιμώμε τα ράκη της μητρος πατρίδος από τους πακτωλούς της μητριάς”»¹⁸.

Υπάρχει, όμως, και μία άλλη διάσταση που ξεπερνάει - ή καλύτερα ολοκληρώνει - τις πραγματικές αιτίες ανάπτυξης των ελληνικών εθνικιστικών ιδεών στην Κύπρο. Το κίνημα αυτό υπήρξε δέκτης και πομπός μίας σαγηνευτικής ιδεολογίας η οποία λειτούργησε παράλληλα και αυτόνομα

«Ωστόσο ο Μανώλης, ο φαρμακοποιός, ζούσε σε διαρκή κοχλασμό από αγανάκτηση για τους αγγλικούς τρόπους, για την αγγλική ακαταδεξιά και ούτω καθεξής. Το καθαυτό μίσος του ήταν ο Στρατηγός Ένβαϊ. Χοροπήδαγε από τη λύσσα του όταν έβλεπε τον γέρο στρατιώτη να κατεβαίνει σεργιανίζοντας τον κεντρικό δρόμο, πατρυνάροντας όχι μόνο τους φτωχούς Κυπριώτες αλλά και τον ίδιο τον πρωινόν αέρα με το γεμάτο αυτοπεποίθηση στρίψιμο του κιτρινασμένου από τον καπνό μουστακιού του. “Κύπτα τον”, θε νάλεγε. “Πολύ ευχαρίστως θα του πέταγα καμιά ντομάτα κατάμουτρα”. Οπότε μια μέρα ο Στρατηγός τον παρακάλεσε να του πη πώς προφέρεται στα ελληνικά η “πατάτα” και με πολλή συστολή τούδειξε μια λίστα από είδη μπακαλικής που είχε συντάξει με πολλή φιλοπονία στα ελληνικά. “Υστερ’ απ’ αυτό ο Μανώλης γινόταν έξω φρενών αν άκουγε ποτέ κανέναν άσχημο λόγο για τον γέρο του φίλο. Για τον Μανώλη, τουλάχιστον, είχε γίνει άγιος· κι ωστόσο ο Στρατηγός, όπως όλοι όσοι τον θυμούνται θα συμφωνήσουν, ήταν ένας γέρος κακός μετελές χωρίς διόλου τρόπους και με πολύ λίγη εκτίμηση από τον κόσμο γύρω του. “Ένας τόσο καλός κ’ ευγενικός άνθρωπος” θε νάλεγε ο Μανώλης μετά την αγιοποίηση του Στρατηγού, στριφογυρίζοντας τα μαύρα του μάτια και κοινωνώντας επιβεβαιωτικά το κεφάλι. “Τέτοιος αξιόλογος και αξιοσέβαστος άνθρωπος”. Αυτά συμβαίνουν όσες φορές συναντιώνται ένας Βρεταννός κ’ ένας Κύπριος, έστω και για ν’ ανταλλάξουν την απλούστερη φιλοφρόνηση».

Ντάρελ Λώρενς, *Πικρολέμονα*, σειρά «Ξένη Λογοτεχνία», μτφρ. Αμ. Χουρμουζιός, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1959, σ. 38-39.

από τις πολιτικές επιδιώξεις και τα κοινωνικά και οικονομικά συμφέροντα συγκεκριμένων τάξεων, και συνεπώς, εξ αρχής, το σύνολο του ελληνοκυπριακού πληθυσμού. Η εθνικιστική ιδεολογία στην Κύπρο λειτούργησε με τόση ένταση και τόση επιμονή που ανάλογή της δεν συναντάται σε άλλα «αλύτρωτα» εδάφη. Οι Ελληνοκύπριοι εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο τις ευνοϊκότερες συνθήκες που αναδύθηκαν από το νέο καθεστώς και πρόβαλαν την Ένωση ως χρυσή λόγχη της ιδεολογίας τους και κυρίαρχο πολιτικό ζήτημα. Η λέξη απόκτησε τεράστια σημασία και ηγεμόνευσε καθόλη την αποικιακή περίοδο για να ενταχθεί τελικά στο αγγλικό λεξιλόγιο¹⁹. Προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης των εθνικιστικών ιδεών και της δημιουργίας ενωτικού κινήματος σημαντικότατο ρόλο έπαιξε η σύσταση δυαδικού εκπαιδευτικού συστήματος, γεγονός που υποστήριξε την ανάπτυξη ξεχωριστής ελληνικής και τουρκικής πολιτικής κοινότητας²⁰. Το εκπαιδευτικό σύστημα με τη σειρά του επιτάχυνε τη διάλυση της γενικότερης κοινοτικής συνοχής, επιδρώντας, έστω και έμμεσα, στη μεγάλη μείωση των μεικτών χωριών. Σε πολλές περιπτώσεις τα μέλη της αριθμητικά μειοψηφούσας κοινότητας στα μεικτά χωριά μετακινούνταν για λόγους που αφορούσαν και στην εκπαίδευση των παιδιών τους σε χωριά που πλειοψηφούσε η δική τους εθνότητα²¹.

Μέσα σε αυτό, λοιπόν, το από κάθε άποψη ευνοϊκό πλαίσιο η στράτευση των Ελληνοκυπρίων πρόβαλε ως λογική συνέπεια. Οι χριστιανοί της Κύπρου στην προσπάθειά τους να νομιμοποιηθούν στο παρόν ανέτρεξαν στο παρελθόν στο οποίο συνδέθηκαν με οργανικό τρόπο. Για αιώνες υψόδουλοι, διαβιώνοντας κάτω από καθεστώτα πλήρους πολιτικής υποτέλειας, οικονομικής εξαθλίωσης και κοινωνικής ταπείνωσης, αφέθηκαν στη θαλπωρή ενός ασαφούς αλλά ένδοξου παρελθόντος, εντάχθηκαν στους κόλπους μιας «καθαρής» αρχαίας φυλής και υιοθέτησαν με ευγνωμοσύνη και παραφορά τη θεωρία της αδιάλειπτης ιστορικής τους συνέχειας. Αιώνες απόκληροι και νόθοι απέκτησαν καθαρούς και περίοπτους προγόνους: τους αρχαίους Έλληνες. Και όπως υπογραμμίζει και ο Issacs: «...από άποψη φυλετικής αποθέωσης, μυθολογίας, ταυτότητας, ψυχολογικής ασφάλειας και μαγικής απάτης [...] τίποτε δεν μπορεί να αντιπαρατεθεί στον Πανελληνισμό»²².

*

Η εγκαθίδρυση της νέας αγγλικής διοίκησης επέφερε, πέραν των άλλων, και μία δραματική αλλαγή στην πυραμίδα των εξουσιαστικών σχέσεων. Οι Μουσουλμάνοι που έως τότε συγκροτούσαν την κυρίαρχη πολιτικά και διοικητικά κοινότητα, υποχρεώθηκαν εφεξής να συμβιώσουν σε ένα νέο πλαίσιο, κάτω από καθεστώς θεσμικής ισονομίας με τους Χριστιανούς. Το γεγονός αυτό τους οδήγησε σε κατάσταση ιστορικής αμηχανίας, εφόσον, και επιπλέον, η ισότητα των δύο κοινοτήτων καταστρατηγήθηκε εκ των πραγμάτων, εις βάρος τους, λόγω της συντριπτικής αριθμητικής πλειοψηφίας και της οικονομικής υπεροχής των Ελληνοκυπρίων. Οι επιλογές που αντικειμενικά τους προσφέρονταν ήταν περιορισμένες. Ένα μικρό ποσοστό, κυρίως από τις γραμμές της άρχουσας τάξης, μετανάστευσε τα αμέσως επόμενα της αγγλικής κατοχής χρόνια στα απέναντι οθωμανικά εδάφη, αρνούμενο να αντιπαρατεθεί, ή να διαπραγματευτεί, με τη νέα κατάσταση. Από την άλλη, το μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού στοιχείου που παρέμεινε στο νησί υποχρεώθηκε να καταλήξει σε πολιτική υπακοής και νομιμοφροσύνης απέναντι στη νέα διοίκηση: «Εμείς οι Μουσουλμάνοι, σύμφωνα με τα θρησκευτικά μας δόγματα θεωρούμε ως φανύλη και επαναστατική κάθε κοινότητα, η οποία με μέσα επαναστατικού χαρακτήρα και με αβάσιμες αιτιολογίες και ψευδείς επινοήσεις, όπως τέλος και με διασπορά παντού παραπόνων στεναχωρεί την Κυβέρνηση στην οποία οφείλει υποταγή»²³.

Κατά την πρώτη περίοδο της «Αγγλοκρατίας» η εκ μέρους των Μουσουλμάνων επιλογή νομιμόφρονος πολιτικής απέναντι στην αποικιακή διοίκηση προκρίθηκε -ουσιαστικά υπαγορευτική- από σειρά παραγόντων. Οι εθνικιστικές ιδέες που κυριάρχησαν εξ αρχής στις γραμμές της ελληνοκυπριακής κοινότητας δεν είχαν ανάλογη ανταπόκριση στη μουσουλμανική. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρξε η μήτρα μέσα από την οποία δημιουργήθηκαν όλα τα νεότερα εθνικά κράτη της ευρύτερης περιφέρειας των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής. Όμως, η κυρίαρχη

τάξη των Οθωμανών εξακολουθούσε να παραμένει εγκλωβισμένη μέσα σε μια αυτοκρατορική, αποεθνικοποιημένη λογική, της οποίας κύριο σημείο αναφοράς και συνοχής ήταν η υπερ-εθνική ισλαμική πίστη. Η απουσία λοιπόν ενός εθνικού κέντρου, μίας πατρίδας, καθυστέρησε την ανάπτυξη εθνικής [= τουρκικής] συνείδησης στους Μουσουλμάνους της Κύπρου. Σε αυτό συνετέλεσε και η έλλειψη εθνικού προσανατολισμού στο εκπαιδευτικό τους σύστημα που παρέμεινε –μέχρι τουλάχιστον το 1923– περιορισμένο και επικεντρωμένο στην παροχή θρησκευτικής μόρφωσης και την εκμάθηση της αραβικής γλώσσας, σε αντίθεση προς τους εθνικιστικούς στόχους των Ελληνοκυπρίων οι οποίοι, άλλωστε, δεν έδειξαν καμία διάθεση να τους αποκηρύξουν²⁴.

Στο δίλημμα λοιπόν που τους τέθηκε «βρετανική κυριαρχία ή υπαγωγή τους στο ελληνικό κράτος», η απάντηση ήταν εύκολη και αναμενόμενη. Ως μέλη μίας από αιώνες κυρίαρχης εθνότητας είχαν αναπτύξει ανάλογη ψυχосύνθεση, υπερήφανη έως αλαζονική, που καθιστούσε απωθητική και αντίθετη με την περί αξιοπρέπειας αντίληψή τους, έστω και την προοπτική συμβίωσής τους με Έλληνες σε μία επικράτεια που θα διοικείτο από τους τέως «ραγιάδες» τους. Επιπλέον πίστευαν και φοβούνταν ότι: «...ουδεμία κοινότης ουδαμού δύναται να απολαύση ασφαλείας, ζωής, περιουσίας και τιμής υπό διοίκησιν Ελλήνων, όντων αλαζόνων επί τοις ενδόξοις κατορθώμασι των εαυτών προγόνων [...] τούτο δε ειδικώς εφαρμόζεται δια τους Μωαμεθανούς, οίτινες φυσικόν εισίν αντικείμενον εκδικήσεως αυτοίς»²⁵.

Δεν επρόκειτο για υπερβολικούς, ή τουλάχιστον, αβάσιμους φόβους. Οι Ελληνοκύπριοι ουδέποτε, μετά το 1878, θέλησαν να αναγνωρίσουν ίσα δικαιώματα πολιτικής διαχείρισης στη μουσουλμανική κοινότητα και οι ενέργειές τους, μεταξύ των άλλων, αποσκοπούσαν στην πολιτική περιθωριοποίηση του μουσουλμανικού στοιχείου. Η ελληνοκυπριακή πλειοψηφία αντιμετώπισε τη μειοψηφούσα αριθμητικά μουσουλμανική κοινότητα ως «αναγκαίον κακόν» και την παρουσία της ως «ιστορικήν κακοτυχίαν», την οποία εφόσον δεν είχαν τη δυνατότητα να εξαλείψουν θα έπρεπε να αδρανοποιήσουν²⁶.

Οι Βρετανοί από την πλευρά τους, επισημώς, δείχνουν να μην αναγνωρίζουν εθνικές κοινότητες, διακρίνοντας τον πληθυσμό σε «μουσουλμάνους» και «μη μουσουλμάνους»²⁷. Η πρακτική αυτή προκάλεσε την άμεση δυσανεξία της ελληνοκυπριακής πλευράς που αντέδρασε έντονα, θεωρώντας ότι την δια αρνητικής προσωνυμίας επίκλησή τους υστερόβουλη, υποτιμητική και αρνητική ως προς τις εθνικές τους επιδιώξεις και προσδοκίες. Η προσωνυμία αυτή παρέμεινε στα βρετανικά επίσημα κείμενα, δίχως όμως ουσιαστική σημασία αφού επίσημοι και ιδιώτες Βρετανοί, μέσα από τα κείμενά τους, φαίνονται να αποδέχονται ανεπιφύλακτα την ελληνικότητα των χριστιανών κατοίκων του νησιού²⁸.

Η τελική επικράτηση της θέσης, από τους Βρετανούς, υπέρ της διατήρησης της κυριαρχίας τους στο νησί, διαμόρφωσε και την στάση της αποικιακής διοίκησης απέναντι στους ελληνοκυπριακούς στόχους για Ένωση. Παρόλα αυτά, όμως, οι Άγγλοι, υιοθετώντας μία προσεκτική και κομψή πολιτική γραμμή –κατά την πρώτη περίοδο της «Αγγλοκρατίας»– δεν απέρριψαν με κατηγορηματικό τρόπο τις απαιτήσεις των Ελληνοκυπρίων. Όπως αναδεικνύεται και από σχετικό κείμενο του τότε υφυπουργού των Αποικιών²⁹, –κείμενο χαρακτηριστικό του τρόπου που προκρίθηκε από τη βρετανική κυβέρνηση για το χειρισμό του προβλήματος της Ένωσης– ο τελευταίος, αφού με την συνήθη, γλαφυρή και εύστοχη, βρετανική διπλωματική γλώσσα κολακεύει τις ευαισθησίες της ελληνοκυπριακής πλευράς δείχνοντας, μάλιστα, να αντιλαμβάνεται την εμμονή της για Ένωση με το ελληνικό κράτος «που αποκαλούν μητέρα-χώρα ως ένα ιδανικό [...] και ως συναίσθημα [που] αποτελεί παράδειγμα της πατριωτικής τους αφοσίωσης που τόσο ευγενικά χαρακτηρίζει το ελληνικό έθνος», παρόλα αυτά αναμένει [στην ουσία απαιτεί] από τους Ελληνοκύπριους να επιδείξουν τον ίδιο σεβασμό για τα παρόμοια αισθήματα των Μουσουλμάνων. Με άλλα λόγια δηλώνει ότι η Μεγάλη Βρετανία θεωρεί τις απόψεις και των δύο μερών, αν και διαμετρικά αντίθετες, εξίσου σεβαστές. Μεγαλύτερη σημασία, όμως, έχει το σημείο εκείνο του κειμένου που υπογραμμίζει την απαρέγκλιτη στάση της Βρετανίας να μην προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να μειώσει τη σουλτανική κυριαρχία στο χώρο της Εγγύς Ανατολής. Δηλαδή, τη μείωση της κυριαρχίας του Σουλτάνου από οποιοδήποτε –εξαιρουμένης της ιδίας– συμπεριλαμβανομένου και του ελληνικού κράτους³⁰.

Το σκηνικό άλλαξε μετά το 1914 και κυρίως μετά το 1923, όταν δια της Συνθήκης της Λωζάννης η Κύπρος έπαψε πλέον να αποτελεί υπό βρετανική διοίκηση οθωμανικό έδαφος, αλλά παραχωρήθηκε πλήρως στη Μεγάλη Βρετανία και εντάχθηκε στις αποικίες του Στέμματος. Έκτοτε οι θέσεις και τα επιχειρήματα όλων των πλευρών [αγγλικής, ελληνοκυπριακής, τουρκοκυπριακής], ως προς το συγκεκριμένο θέμα διαμορφώθηκαν από τα νέα δεδομένα και προσέλαβαν άλλη διάσταση. Οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων θα επιδεινωθούν σταθερά διατρέχοντας μία φάση έντασης για θα εισέλθουν –κατά την τελευταία περίοδο της «Αγγλοκρατίας»– στην τελευταία τους φάση, εκείνη της ρήξης.

Βεβαίως, στη δημιουργία του έντονα αρνητικού κλίματος συνέβαλαν: η αδυναμία ή η έλλειψη διάθεσης των Βρετανών να κατανοήσουν τις κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και ευαισθησίες των ντόπιων, η επιμονή τους να επιβάλλουν με διοικητικό τρόπο μία εντελώς νέα και άγνωστη στο νησί πολιτική, οικονομική και διοικητική συμπεριφορά και αντίληψη, καθώς και η αλαζονεία τους απέναντι στο γηγενή πληθυσμό (κοινό χαρακτηριστικό σε όλες τις αποικίες της αυτοκρατορίας), και κυρίως η αντίθεσή τους προς το εσωτικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων, το οποίο, όμως, γιγαντώθηκε και εξαιτίας των πολιτικών σχέσεων και θεσμών που το ίδιο το βρετανικό σύστημα επέβαλε. Έτσι, η αποτυχία της Ένωσης, σίγουρα, κατά ένα μεγάλο μέρος οφείλεται στις επιλογές της αγγλικής εξωτερικής πολιτικής, της οποίας οι θέσεις –σύμφωνες με τα τακτικά και στρατηγικά της συμφέροντα– στο συγκεκριμένο θέμα ήταν σε μεγάλο βαθμό και προβλεπτές και αναμενόμενες. Όχι, όμως, αποκλειστικά. Σημαντικό ρόλο στην αποτυχία του στόχου της Ένωσης διαδραμάτισαν και οι αμήχανες, και ερασιτεχνικές, επιλογές του ελλαδικού πολιτικού παράγοντα [όλων των αποχρώσεων], αλλά και η στάση των ελληνοκυπριακών πολιτικών και κοινωνικών αρχουσών ομάδων που επέλεξαν, κατά κανόνα, μία μαξιμαλιστική, αδιάλλακτη και τελικά αδιέξοδη στρατηγική σκληρής πολιτικής αντιπαράθεσης. Εκείνων των ελίτ που πρόκριναν και χρησιμοποίησαν τις εύληπτες εθνικιστικές ιδέες ως τακτική προώθησης μίας πολιτικής που αποσκοπούσε, εν πολλοίς, στη διατήρηση και ενίσχυση της τοπικής πολιτικής τους ηγεμονίας, στην εμπέδωση της κοινωνικής τους υπεροχής και στην διεύρυνση των οικονομικών τους συμφερόντων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Kemal Karpat, «Millet and Nationality: The Roots of the incogruity of Nation and State in the Post - Ottoman Era», στο B. Braude - B. Lewis [ed.], Christians and Jews in the Ottoman Empire, Vol. I [The Central Lands] Νέα Υόρκη - Λονδίνο 1982, σ. 141-142. Του ίδιου, «Ethnicity and Community and the rise of Modern Nations in the Ottoman State», στο «Actes du II Congres International des Etudes du Sud-East Europeen», Vol. II [Histoire], Αθήνα 1978, σ. 113, 115.
2. Karpat, «Ethnicity and Community...», ό. π., σ. 115.
3. Doros Alastos, Cyprus in History. A Survey of 5.000 Years, Λονδίνο 1976, σ. 262. Παντελής Σταύρος, Νέα Ιστορία της Κύπρου, Αθήνα 1986, σ. 43.
4. Βλ. περισσότερα στο: Adamantia Pollis, «Colonialism and Neo-Colonialism: Determinants of Ethnic Conflict in Cyprus» στο Peter Worsley - Paschalis Kitromilides [ed.], Small States in the Modern World. The Conditions of Survival, Λευκωσία 1979, σ. 48.
5. Βλ. Μεταξύ άλλων, τις απογραφές του Louis de Barrie, στο L. de Mas Latrie, Histoire de l' Ile de Chypre sous le regne de la Maison de Lusignan, vol. 3, Παρίσι 1852 - 1861, σ. 580 - 586, Richard Pococke, A Discriptional of the East and some other Countries..., σ. 148, καθώς και τις απογραφές των Mariti, De Verzin, Light, Turne, Mac Donald και την επίσημη οθωμανική του 1777, στο Theodore Papadopoulos, Social and Historical Data on Population, 1570 - 1881, Cyprus Research Centre, Λευκωσία 1965.
6. H. Luke, A Portrait of Appreciation, Λονδίνο, 1965, σ. 79. Κώστας Γραϊκός, Κυπριακή Ιστορία, τομ. Β., Λευκωσία 1980, σ. 179-180, M. Attalides, The Turkish Cypriots: Their Relation to the Greek Cypriots in Prospective, Λευκωσία, σ. 56.
7. Pollis, ό. π., σ. 48, Karpat, ό. π., σ. 121.
8. Για τις κοινές εξεγέρσεις χριστιανών και μουσουλμάνων χωρικών εναντίον των ομόδοξών τους γαιοκτημόνων και ανωτέρων κληρικών και για τις συνεχείς στάσεις των αρχουσών τάξεων κατά της κεντρικής εξουσίας της Κωνσταντινούπολης, βλ. Ενδεικτικά, H. D. Purcell, Cyprus, Νέα Υόρκη 1989, σ. 189 - 192.
9. M. Attalides, Cyprus Nationalism and International Politics, Λευκωσία, σ. 22.
10. Richard Clogg, «The Greek Millet in the Ottoman Empire», στο Braude - Lewis [ed.], ό. π., σ. 185 - 207.
11. Για τις απαρχές και την εξέλιξη του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού» καθώς και τις επιδράσεις ιδιαίτερα στον κυπριακό χώρο, βλ. P. Kitromilides, «The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict», στο Worsley - Kitromilides [ed.], ό. π., σ. 143 - 187.

12. Tom Nairn, «Cyprus and the theory of Nationalism», στο Peter Worsley - Paschalis Kitromilides [ed.], Small States in the Modern World. The Conditions of Survival, Λευκωσία 1979, σ. 32.
13. Βλ. Περισσότερα, Γ. Κητιάδη, Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν Κύπρω τραγικών συμβάντων, Αλεξάνδρεια 1888, Εμμ. Πρωτοψάλτη, Η Κύπρος εις τον Αγώνα του 1821, Αθήνα 1971, Ι.Ε.Ε., τομ. ΙΒ', Αθήνα, σ. 136, 170, 202, 203.
14. Kitromilides, ό. π., σ. 158. Την επιστολή του τότε νεοεξελεγέντος, στη θέση του εκτελεσθέντος από την οθωμανική εξουσία Κυπριανού, Αρχιεπισκόπου Παναρέτου και των σημαντικότερων προκρίτων του νησιού προς τον πρώτο κυβερνήτη της *Ελληνικής Πολιτείας*, Ιωάννη Καποδίστρια, το 1828, ακολούθησε σειρά σχετικών ενεργειών [διαδηλώσεις, διακηρύξεις, οικονομικές συνδρομές προς το εθνικό κέντρο, δημιουργία ελληνικοκεντρικής εκπαίδευσης κ.ά.] που συνηγορούσαν στην ευδοκίμηση των εθνικιστικών ιδεών σε όλη τη διάρκεια των τελευταίων 50 χρόνων της οθωμανικής περιόδου, μέχρι το 1878.
15. Alastos, ό. π., σ. 330, C. W. J. Orr, Cyprus under British Rule, Λονδίνο 1972, σ. 160 - 161, Λεόντιος Ιεροδιακόνου, Το Κυπριακό πρόβλημα. Πορεία προς την Χρεωκοπία, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1976, σ. 26.
16. Wendell Barham, Enosis: From the Ethnic Communalism to Greek Nationalism, 1878 - 1955, Columbia Univ., 1982, σ. 99
17. Βλ. Σχετικά, Parliamentary Papers, [Cyprus], 2324] <1879>.
18. Πλούτης Σέρβας, Κυπριακό: Ευθύνες, Αθήνα, 1980, σ. 68 - 69. Παρόμοια εικόνα δίνει μέσα από το βιβλίο του ο διατελέσας Αρμοστής του νησιού Sir Ronald Storrs, Orientations, Λονδίνο 1945. Πρβλ. με τις μεταγενέστερες κρίσεις του Γιώργου Σεφέρη, Μέρες, S, [20/4/51 - 4/8/56] σ. 106, 111.
19. «Υπάρχει μία λέξη με μεγάλη αξία που χρησιμοποιείται με ιδιαίτερη έμφαση σε πολλά από τα κύρια άρθρα των ελληνικών εφημερίδων που δημοσιεύονται στην Κύπρο. Σπανίως παραλείπεται από τις πολιτικές δημηγορίες που αρέσκονται να εκφωνούν σε κάθε δυνατή ευκαιρία. Είναι αυτή που ακούγεται στις τελετές της Ορθόδοξης Εκκλησίας και τις επετείους των ελληνικών εθνικών εορτών. Σύλλογοι προσπαθούν να κερδίσουν μέλη και εφημερίδες αναγνώστες βάζοντας τη λέξη αυτή στον επίσημο τίτλο τους, και σπάνια λείπει από τις αναφορές και τα υπομνήματα που υποβάλλονται κατά καιρούς από τους ηγέτες της ελληνοκυπριακής κοινότητας προς την τοπική ή την αυτοκρατορική κυβέρνηση. Η λέξη αυτή είναι Ένωση [Enosis]» (Orr, ό. π. σ. 160. Βλ. και Alastos, ό. π., Alan Ralmer, Dictionary of the Twentieth Century, 1990 - 1982, Λονδίνο 1988, σ. 137.
20. «Οι Μουσουλμάνοι και οι Ορθόδοξοι διδάσκονται πλέον διαφορετικές γλώσσες, διαφορετικές ιστορίες και διαφορετικές ιδεολογίες. Για τους Ορθόδοξους η μετατόπιση από μία απολιτική θρησκευτική ομάδα προς μια πολιτικοποιημένη εθνική, υπήρξε σχετικά εύκολη δεδομένης της επικέντρωσης της θρησκείας στην ιδέα του ελληνικού εθνικισμού». [Pollis, ό. π., σ. 53.] Βλ. και Berham, ό. π., σ. 93-98, Nairn, ό. π..
21. R. Patrick, Minority Rights Group, No. 29 <1976>, [Cyprus].
22. Nairn, ό. π., σ. 34
23. Υπόμνημα Μουσουλμάνων προς τον υπουργό Αποικιών Λόρδο Kimberley [5/4/1881]. Βλ. και Orr, ό. π., σ. 164
24. «...το γεγονός, ότι δι' ιδρύσεως συλλόγων, στασιαστικών συνελεύσεων και κοινής συμπράξεως οι Έλληνες προσπαθούν ν' αναβιώσωσι την Ελλάδα εις το μέλλον και να δώσωσιν αυτήν την ην πρότερον είχαν ισχύν, εβεβαιώθη δι' αναριθμητών αποδείξεων και είναι γνωστόν εις πάσαν κυβέρνησιν, μάλιστα εις παν άτομον. [...] Πιστεύομεν ότι η Κυβέρνησις της Α.Μ. γνωσκει ότι οι Έλληνες εισί τόσο εμπεποτισμένοι εκ της Πανελληνιστικής ιδέας, ώστε δεν επιθυμούν να βλέπωσιν επί του προσώπου γης ή Ελληνισμόν, και δεν θα μείνωσιν ευχαριστημένοι εξ ουδεμίας άλλης Κυβερνήσεως ή της Ελληνικής», [«Υπόμνημα Μουσουλμάνων...», ό. π., σ. 231],
25. ό. π., σ. 322.
26. Ενδεικτική και χαρακτηριστική είναι η απάντηση του επισκόπου Κιτίου Κυπριανού προς τον άγγλο διοικητή Λεμεσού, όταν ο τελευταίος του παρατήρησε ότι εκλογές με κοινούς καταλόγους θα απέκλειαν τους Μουσουλμάνους από το «Νομοθετικό Συμβούλιο»: «... αυτό ακριβώς θέλω», ό. π., σ. 126. Βλ. και το Υπόμνημα των Ελληνοκυριών προς τον τότε υφυπουργό Αποικιών Winston Churchill [1907], στο Orr, ό. π., σ. 164, όπου μεταξύ άλλων σημειώνουν: «Η αναγνώριση και η δικαίωση των ιστορικών εθνικών μας δικαίων μπορεί να τα αποδοκιμάζει η μικρή μουσουλμανική κοινότητα, κινούμενη αναμφίβολα από θρησκευτικό παρά εθνικό συναίσθημα. Αλλά η αριθμητική της παρουσία δεν είναι τόσο ισχυρή που δεν της επιτρέπει να αντιπαρατεθεί στην εθνική μοίρα αυτού του εξόχως ελληνικού νησιού, ούτε μπορεί να ισχυριστεί ότι η πραγματική της δραστηριότητα στην πολιτιστική και οικονομική πρόοδο έχει κάποια σημασία. Εμπόριο, Επιστήμες, Τέχνες, Γράμματα, Βιομηχανία και οποιαδήποτε εργασία μπορεί να συνδεθεί με την πνευματική ή οικονομική πρόοδο, εξασκείται σχεδόν αποκλειστικά από τους Έλληνες της Κύπρου».
27. Βλ. ενδεικτικά δημογραφικές καταστάσεις και διάφορες στατιστικές μετρήσεις στις βρετανικές, σχετικές με την Κύπρο, «Γαλάζιες Βίβλους [Blue Books]» της περιόδου.
28. «...κανείς νοήμων άνθρωπος θα μπορούσε να αρνηθεί ότι οι Κύπριοι είναι Έλληνες που μιλούν, σκέπτονται και νοιώθουν ελληνικά», σημειώνει [Orientations, ό. π.] ο διατελέσας Υπάτος Αρμοστής του νησιού Ronald Storrs.
29. Parliamentary Papers, [Cyprus 3396] <1908>, «Correspondence Relating to the Affairs of Cyprus».
30. «... η αποστολή της Μεγάλης Βρετανίας στην Εγγύς Ανατολή [Levant] δεν θα πρέπει να μειώσει την κυριαρχία του Σουλτάνου...[και αυτό] είναι κάτι που η κυβέρνηση της Α.Μ. είναι εξίσου αναγκασμένη να το θεωρήσει με σεβασμό» (ό. π.).